

Історичний аналіз стану і перспектив розвитку держав Південного Кавказу (кінець ХХ –поч. ХХІ ст.).

В контексті історичного аналізу досліджуються стан і перспективи держав Південного Кавказу в умовах, що склалися у світі у кінці ХХ –поч. ХХІ століття – в умовах глобалізації, геополітичного протистояння головних центрів сили за переділ сфер впливу, за контроль над світовими ресурсами і стратегічно важливими територіями.

***Ключові слова:** Південний Кавказ, регіональне співробітництво, європейська інтеграція, зона інтересів, взаємини.*

«Роздоріжжя світу» – це, мабуть, найбільш показовий образ, який характеризує сучасний Південний Кавказ, що сторіччями був в епіцентрі світової і європейської політики. Закавказзя здавна населяло безліч племен і народів. Регіон пережив вторгнення гунів і хазар, арабів і татаро-монголів, турків-сельджуків і Тимура, кримських ханів. Тут панувала Візантія, потім Туреччина й Іран. Майже безперервні феодальні війни, работоргівля, жорстокі набіги, що супроводжувалися руйнуванням господарства і загибеллю безлічі людей, – усе це невід’ємні складові історії Кавказу протягом багатьох століть.

Після розпаду СРСР на території Закавказзя утворилося три самостійних держави – Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія і Республіка Грузія. Незважаючи на географічне сусідство, у кожній з них своя історія, них відрізняє національна своєрідність, вони різні по природних багатствах і культурі, геополітичній орієнтації. До розпаду СРСР закавказькі республіки по економічному розвитку знаходилися на рівні середньо розвинених індустріально-аграрних країн. У пострадянській історії в них також багато спільного.

Південний Кавказ – регіон, у якому найбільше яскраво виявляються наслідки розпаду СРСР. І не менш яскраво – паростки нових економічних і соціальних відносин, заснованих на законах ринку і вільної конкуренції, процеси, зв’язані з перебудовою ідеологічних основ держав і формуванням цивільного суспільства.

А в ситуації, що склалася у світі до початку ХХІ століття – в умовах глобалізації, в умовах геополітичного протистояння головних центрів сили за переділ сфер впливу, за контроль над світовими ресурсами і стратегічно важливими територіями, – значимість Південного Кавказу надзвичайно зросла. Відповідно, зріс інтерес до оцінки нинішнього стану і перспектив розвитку країн, які розташовані у регіоні. Питання щодо проблем розвитку

Південного Кавказу розглядаються у роботах К.С.Гаджиева., А.Г.Дугина, Г.Кулиева, В.В. Дегоева та ін[1]. Дана стаття має на меті зробити аналіз тих процесів, що відбуваються сьогодні на Південному Кавказі і довкола нього. Ясне розуміння сучасних проблем цього регіону важливо ще і тому, що він є головним простором, де перетинаються життєво важливі інтереси Росії, Сполучених Штатів, підтримуваних своїми союзниками по Північноатлантичному альянсі і Євросоюзом. І, на жаль, тим простором, де перетинання цих інтересів не спонукає до взаємного пошуку компромісів і шляхів співробітництва, а виливається в усі більш гостре протиборство, у тому числі, як показали події весни-літа 2008 року, у протиборство військове, котре несе небезпеку загальному світові і першими, але не єдиними жертвами якого можуть стати країни регіону.

Південний Кавказ навіть на неспокійному пострадянському просторі виділяється своїм конфліктогенним потенціалом. Три з чотирьох самопроголошених республік, що з'явилися на пострадянському просторі після розпаду СРСР, є південно-кавказькими республіками. У ці конфлікти утягнені і від них страждають усі три держави Південного Кавказу, розв'язати їх не один рік безуспішно намагаються зацікавлені світові і регіональні держави, загальноєвропейські організації.

За роки незалежності ні однієї із закавказьких республік не вдалося уникнути тотального спаду виробництва, зубожіння і міграції населення, військово-політичних зіткнень як між самими республіками (Вірменія Азербайджан), так і усередині кожної з них (Грузія, Азербайджан). Позначилися розрив колишніх економічних зв'язків, соціально-економічна і політична нестабільність, різке розшарування населення за рівнем і якістю життя, корумпованість і криміналізація суспільства. На сучасну геополітичну ситуацію в Кавказькому регіоні також активно впливають дві найбільших суміжних з ним держави – Іран і Туреччина. Суперництво між Росією, Туреччиною й Іраном за сфери впливу і контроль над експортними потоками енергії багато в чому визначає характер відносин на Кавказі.

Сьогодні держави Південного Кавказу також увійшли у вирішальний етап європейської інтеграції. Це впливає на напрямок оборонних реформ країн регіону й співзвучно принципам перебудови загальноєвропейської системи безпеки. Зокрема, і Вірменія, і Грузія, і Азербайджан втягнуті в міжнародні процеси стабілізації. Це сприяє створенню в цих країнах миротворчих сил і сил швидкого реагування відповідно до міжнародних норм. Однак тут є одна особливість: держави Південного Кавказу йдуть до загальноєвропейської інтеграції кожна окремо, відкидаючи внутрішню регіональну інтеграцію.

Актуальним також є визначення місця і ролі Кавказького регіону у світовому економічному співтоваристві. Дослідники по-різному трактують це питання, і чіткої, устояної думки в них поки не склалося. Встановити, які дійсні гео економічні і геополітичні функції Кавказу, наскільки реалії відрізняються від висунутих наукових точок зору, – досить складна задача.

Гео економічне і геополітичне значення того або іншого регіону характеризується довгостроковими економічними, господарськими, територіально-просторовими й іншими факторами, а також їхнім впливом на зовнішні зв'язки і міжнародні процеси. Як відмічалося, Кавказ завжди був зоною інтересів багатьох держав Європи й Азії, залишаючись вузлом

соціально-політичних і економічних протиріч. Нинішній стан світу ще більше збільшив число країн, схильних розглядати Кавказ як зону своїх інтересів, чому сприяє потреба високорозвинених держав в енергетичних і сировинних ресурсах, їхня зацікавленість у міжнародних проектах, що передбачають видобуток і транспортування каспійських нафти і газу, прокладку комунікаційних ліній, будівництво інфраструктурних об'єктів і т.д.

Кавказький регіон дійсно багатий природними ресурсами, і не тільки енергетичними, але і покладами залізних, мідних, хромових руд. Каспійське море містить 90% світових запасів осетрових, що приносить істотний дохід країнам (у тому числі й Азербайджану), які мають до них доступ. Крім іншого, у регіону є всі шанси стати найважливішим вузлом транспортних систем по лініях Південь–Північ і Схід–Захід, транспортно-комунікаційним коридором, що з'єднає Європу з Азією. Нафта Каспію і шляхи її транспортування є об'єктом не тільки конкуренції компаній, але і політичного суперництва великих держав. Тут перетинаються і переплітаються як регіональні (Росія, Туреччина й Іран), так і глобальні (США, країни ЄС, АТР) інтереси. Тому цей регіон у даний час перебуває в зоні особливої уваги «світового уряду» [1]. Кожний із суб'єктів останнього має тут свої «сфери притягання» і по-своєму представляє цілісність Кавказу, впливаючи тим самим, за допомогою своїх фінансово-владних важелів, на процес інтеграції кавказьких державних утворень і темпи їхнього розвитку.

Значення Кавказу як цілісного соціально-економічного об'єкта, по оцінці З.Бжезинського, неухильно зростає. При цьому він особливо підкреслює перспективну роль усього Кавказького регіону як, по-перше, джерела масштабних, але поки ще не розроблених запасів природних ресурсів – насамперед газу та нафти – і, по-друге, перехрестя євразійських транспортних шляхів. Разом з тим указується на діючі і потенційні джерела нестабільності регіону [2].

Разом із тим співвідношення сил між суб'єктами «світового уряду» – Євразійськими і Євроатлантичними державами – періодично змінюється. Це, у свою чергу, щораз приводить до трансформації цілісності регіону, міждержавних відносин суб'єктів Кавказу, а також темпів і форм їхнього руху.

Поряд із цим варто визнати, що серед усіх регіональних економічних союзів найбільш важливим й ефективним у плані гармонічного розвитку суб'єктів Південного Кавказу був би їхній союз один з одним. Він дозволив би спільно й комплексно вирішувати весь спектр загально-кавказьких проблем економічного, соціального й екологічного характеру.

Важливість Південно-кавказького регіону для ЄС відображається в Резолюції Європарламенту від 26 лютого 2004 р. «Політика ЄС щодо Південного Кавказу», у якій визначаються напрямки співробітництва ЄС із країнами Південного Кавказу. Відповідно до Європейської стратегії безпеки (2003 р.), Південний Кавказ визначається як регіон посиленого інтересу ЄС. З боку ЄС робиться головний акцент на співробітництві у сфері енергетики й у сприянні врегулюванню конфліктів. У Концепції стратегічного розвитку сусідства (2004 р.) робиться наголос на великій зацікавленості ЄС у стабільності й розвитку Південного Кавказу. Але до 2005 р. ЄС не мав чіткої позиції щодо врегулювання кавказьких конфліктів, обмежуючись заявами про необхідність рішення всіх питань

винятково мирним шляхом. І тільки вже при сучасних умовах у новій політиці Євросоюзу щодо кавказького регіону окремим напрямком визначене сприяння врегулюванню «заморожених конфліктів».

У лютому 2007 р. у Брюсселю з метою вироблення майбутнього бачення регіону і його європейського виміру була створена Кавказько-каспійська комісія Євросоюзу. До її складу входять політичні й суспільні діячі з Росії, США, Великобританії, Німеччини, Вірменії, Литви, України, Словенії, Туреччини, Азербайджану, Грузії, Ірану й інших країн. У сферу пріоритетних питань комісії входять врегулювання конфліктів, демократія, енергетична безпека, регіональне співробітництво [3].

Незважаючи на інтереси ЄС на південному Кавказі, сьогодні головною діючою особою в регіоні бажають бути США. Вони намагаються сформувати систему відносин, що відповідає стратегічним інтересам Вашингтона. Американський сенатор Сем Браунбек заявив: «США мають колосальні інтереси в Каспійському басейні, у країнах Центральної Азії і Південного Кавказу, що його оточують. Це – зона життєвої політичної, економічної і соціальної важливості Сполучених Штатів» [4, с.149]. Об'єктами «гри» для США у регіоні є колишні радянські республіки Кавказу, що розраховують затвердитися в якості повноправних незалежних держав. Також у «гру» втягнуті дві великі регіональні держави – Іран і Туреччина. Обидві країни прагнуть до регіонального лідерства на Близькому і Середньому Сході, використовуючи різні варіанти мусульманства. Навіть відносини між двома цими країнами уже формують одне зі складних протиріч у регіоні. Ще у лютому 1992 р. прем'єр-міністр Туреччини Демирель виступив із програмною промовою, у якій проголосив, що в результаті розпаду Радянського Союзу відкрилися блискучі перспективи для створення «гігантського тюркського світу, що простирається від Адріатики до колишньої Великої китайської стіни» [5]. Використовуючи зацікавленість країн Закавказзя до іноземних інвестицій, США хочуть включити них у свою систему безпеки, звівши тим самим внівець вплив Росії в цьому регіоні. Отримавши під контроль зону Південного Кавказу, Сполучені Штати одержать, у тому числі можливість і контролювати країни Центральної Азії, і більш ефективно протистояти впливові Іраку й Ірану.

Південний Кавказ є безсумнівно полем перетинання інтересів Росії і США, причому це надовго. У будь-якій складній ситуації, що виникає на Південному Кавказі, цим країнам доводиться домовлятися один з одним і шукати нову точку рівноваги. Класично це виявилось в серпні минулого року, коли Росія спробувала довести, хто хазяїн на Південному Кавказі. А США у відповідь уперше розмістили свої військові судна в безпосередній близькості від кордонів з Росією, мотивуючи це захистом Грузії.

В Азербайджані російсько-американські відносини на Південному Кавказі розглядаються як би через призму карабаського врегулювання [6].

Ще одним дуже складним моментом у ситуації в регіоні є взаємини між Туреччиною і Вірменією. Сьогодні нормалізація відносин вигідна і Туреччині і Вірменії. Для Вірменії поновлення відносин з Туреччиною життєво важливо економічно. Крім того, для Вірменії відкривається дорога в Європу. Правда, щоб домогтися такої нормалізації вірменській і турецькій владі приходиться йти на відомі ризики. Причому це стосується не тільки карабаського врегулювання, але і такого тонкого питання, як історія з геноцидом 1915 року. Фактично вже довгий час обіграється тема

«турецьких вибачень за геноцид» в обмін на «відмовлення» Вірменії від постійного політичного мусурування цієї теми.

У вересні 2009 р. у швейцарському Цюріху відбулася епохальна подія: Єреван і Анкара після сторіч непримиренної ворожнечі домовилися жити дружно. Глави МЗС Вірменії і Туреччини Едвард Налбандян і Ахмет Давутоглу підписали два протоколи: «Про встановлення дипвідношень» і «Про розвиток двосторонніх відносин». Під час підписання даного документа були присутні: міністр закордонних справ Росії Сергій Лаврів, держсекретар США Хіллари Клінтон і члени керівництва Євросоюзу, що були спеціально запрошені на цю церемонію.

Однак цей прорив у відносинах може закінчитися їх новим і швидким розривом. Протоколи, що передбачають відкриття кордону (заблокованого турками в 1993 році після конфлікту в Карабасі), обмін посольствами, налагодження торгово-економічних зв'язків, наберуть сили лише з моменту їхнього затвердження парламентами двох країн. Але багато експертів побоюються, що й у Єревані, і в Анкарі депутати це голосування провалять.

У Вірменії величезна частина суспільства виступає проти замирення з Туреччиною. Там незадоволені, зокрема, пунктом про визнання кордонів (багато історичних вірменських територій знаходяться зараз під турецькою юрисдикцією). У Туреччині ж радикали вважають підписання протоколів «зрадництвом Азербайджану» (до речі, Баку висловив різке невдоволення цими документами), а також «капітуляцією» перед вимогами визнати геноцид вірменів.

Ще одним немаловажним аспектом, що хвилює всіх гравців навколо Південного Кавказу є те, що даний регіон є перехрестям, транзитною зоною для чеченського, арабо-ізраїльського, іракського та афганського вогнищ тероризму. Тут, в умовах слабкості державних структур, недосконалості механізмів боротьби з тероризмом, наявності міжнаціональних конфліктів, створюються можливості встановлення і діяльності терористичної мережі.

Якщо розглянути регіон Південного Кавказу в сфері інтересів української зовнішньої політики, то слід відзначити, що геополітично і стратегічно Південний Кавказ представляє для України важливий регіон, у якому фактори історичних і культурних зв'язків відкривають реальну можливість для реалізації активної зовнішньої політики України. По суті, Південний Кавказ може стати показовою ареною для втілення в життя зовнішньополітичних проектів і ініціатив нашої держави. Зовнішньополітичні інтереси країн Південного Кавказу і України збігаються в таких питаннях як європейська і євроатлантична інтеграція, взаємна допомога у відстоюванні інтересів перед Москвою, співробітництво в енергетичній сфері. Але, нажаль, зараз у Києва немає діючого інструментарію просування власних інтересів на Південному Кавказі.

Для України і надалі необхідно бути задіяним у конструюванні системи міжнародної і регіональної безпеки на Південному Кавказі з огляду на енергетичну складову і привабливість даного регіону.

Список використаних джерел

1. Див.: Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М., 2001; Дугин А.Г. «Кавказский вызов». Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслиль пространством. М.: АРКТОГЕЯ, 2000; Дегоев В.В. Большая игра на Кавказе: история

и современность. М., 2001; Кулиев Г. Геополитические коллизии Кавказа // Центральная Азия и Кавказ, 1999, № 4. С. 23–29.

2. Чернявский С. Кавказская стратегия Вашингтона // Международная жизнь, 1999, № 1;

3. Кулик В. Конфликтотенный потенциал Южного Кавказа как системный вызов национальной безопасности Украины; <http://www.eurasianhome.org/>

4. Sam Brownback U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications. CASPIAN CROSSROADS MAGAZINE. Volume 3, Issue №2, Fall 1997 // Арин О.А. Россия на обочине мира. – М., 1999.

5. Илюхин В.И. Угроза безопасности нарастает // Независимая газета. 24.11.1999.

6. Россия и Закавказье: поиски новой модели общения и развития в изменившемся мире. М., 1999.

Осмоловская Е.Ю. Исторический анализ состояния и перспектив развития государств Юного Кавказа (кон. XX – нач. XXI ст.)

В контексте исторического анализа исследуются положение и перспективы государств Южного Кавказа в условиях, сложившихся в мире в конце XX - начале XXI века – в условиях глобализации, геополитического противоборства главных центров силы за передел сфер влияния, за контроль над мировыми ресурсами и стратегически важными территориями.

Ключевые слова: Южный Кавказ, региональное сотрудничество, европейская интеграция, зона интересов, отношения.

Osmolovska, O.Y. Historical analysis of South Caucasus countries' state and prospect of development (the end of XX – the beginning of XXI century)

In terms of historical analysis the present state and prospect of South Caucasus countries are examined under conditions existing in the world from the end of XX – till the beginning of XXI century – under conditions of globalization, geopolitical resistance of the main power centers for redistribution of fields of influence, for the control of the world resources and strategically important territories.

Key words: South Caucasus, regional partnership, European integration, region of interest, relations